

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

3.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา (conceptual framework)

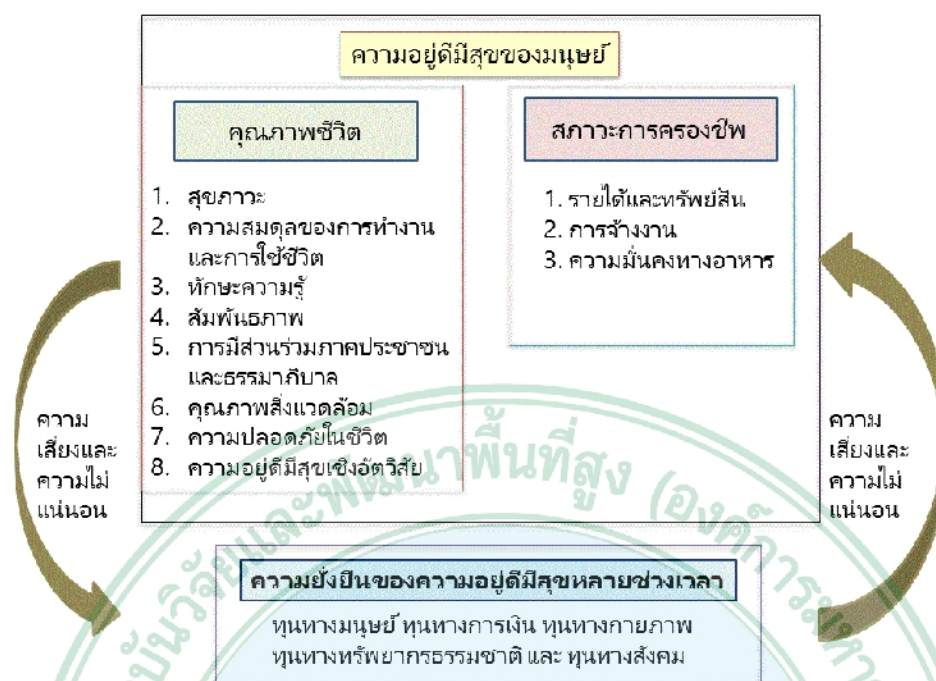
โครงการวิจัยนี้จะใช้แนวคิดการดำรงชีพที่ยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework, SLF) ที่นำเสนอโดยหน่วยงานการพัฒนาของประเทศสหราชอาณาจักร (DFID, 1999) แต่จะใช้กรอบ SLF ที่ปรับปรุงโดย OECD (2011b) (ภาพที่ 3.1) มาเป็นกรอบในการทำงาน

กรอบ Sustainable Livelihood Framework (SLF) ที่นำเสนอโดย DFID (1999) ประกอบไปด้วย 1) บริบทด้านความอ่อนแอและความเสี่ยง 2) สินทรัพย์หรือทุนที่คนใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งทุนที่ว่่านี้ประกอบด้วย

- ทุนทางมนุษย์ (Human capital) เช่น ความรู้ ความชำนาญ แรงงานสุขภาพ
- ทุนทางสังคม (Social capital) เช่น เครือข่ายทางสังคม องค์การท้องถิ่น ความกลมเกลียวของชุมชน
- ทุนทางธรรมชาติ (Natural capital) เช่น ป่า ดิน ความแปรปรวนและภัยพิบัติทางธรรมชาติ
- ทุนทางกายภาพ (Physical capital) เช่น คมนาคม ที่อยู่อาศัย น้ำใช้และบริโภค พลังงานสะอาด และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และ
- ทุนทางการเงิน (Financial capital) เช่น การออมและการจัดการเงินทุนที่ดี สถาบันการเงิน และนโยบายสนับสนุน

3) การเชื่อมโยงโครงสร้างและกระบวนการ (Structures & Processes) โครงสร้างหรือสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการออกนโยบาย กฎหมาย กฎระเบียบที่มีอยู่ การบังคับใช้และนำไปปฏิบัติ 4) กลยุทธ์การดำรงชีวิต (Livelihood strategies) และ 5) ผลลัพธ์การดำรงชีพ (Livelihood outcomes) เช่น รายได้ ความเป็นอยู่ การมีความมั่นคงทางอาหาร และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน

ส่วนกรอบ SLF ที่ OECD (2011b) ได้นำเสนอ จะมีการแจกแจงตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ชัดเจนขึ้น ดังแสดงในภาพที่ 3.1

ภาพที่ 3.1 กรอบแนวคิดการวัดคุณภาพชีวิตเสนอโดย OECD (2011b)

ตามกรอบแนวคิดของ OECD (2011b) นั้น ได้แยกความกินดีอยู่ดีออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นคุณภาพชีวิต ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ด้านคือ 1) สุขภาวะ 2) ความสมดุลของการทำงานและการใช้ชีวิตด้านอื่น 3) ด้านการศึกษาและทักษะ 4) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม 5) ด้านการมีส่วนร่วมและการปกครอง 6) ด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม 7) ด้านความปลอดภัยส่วนบุคคล และ 8) ด้านความอยู่ดีมีสุขเชิงอัตวิสัย ส่วนที่ 2 เป็นสภาพความเป็นอยู่ที่สามารถวัดได้ง่ายประกอบด้วย รายได้ การจ้างงาน และ ความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น ทั้งสองส่วนนี้ ก็ได้รับอิทธิพลมาจากทุนทางสังคม 5 ด้านคือ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทางทรัพยากรมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคม ส่วนความเสี่ยงและความไม่แน่นอนที่อาจเกิดขึ้นนั้น เป็นบริบทภายนอก โครงการศึกษาวิจัยนี้จะเน้นการวัดผลลัพธ์ในการดำรงชีพ ซึ่งคือคุณภาพชีวิต และความกินดีอยู่ดี และเชื่อมโยงกับปัจจัยด้านทุนทางสังคม โดยให้น้ำหนักไปที่ทุนด้านเศรษฐกิจสังคม และการทำงานขององค์กรการพัฒนามีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพล

3.2 ขอบเขตการดำเนินการ

3.2.1 พื้นที่

โครงการวิจัย การเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูงใน จะดำเนินการครอบคลุมโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงในลุ่มน้ำปิง น่าน สาละวิน และกกชอง จำนวน 8 แห่ง ที่ สวพส. ได้ดำเนินการพัฒนาพื้นที่ในรอบระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2549-2558) ครอบคลุม 4 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน โดยมีรายละเอียดดังนี้

- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางแดงใน อ.เชียงดาว จ. เชียงใหม่
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงโหล่งขอด อ. พร้าวก จ. เชียงใหม่
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า อ. เชียงดาว จ. เชียงใหม่
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปากกล้วย อ. จอมทอง จ. เชียงใหม่
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางหินฝน อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง อ. แม่ฟ้าหลวง จ. เชียงราย
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงขุนสถาน อ. นาน้อย จ. น่าน
- โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง อ. ท่าสองยาง จ. ตาก

สำหรับการเลือกพื้นที่ทั้ง 8 แห่งข้างต้น คณะผู้วิจัยได้ปรึกษาหลายฝ่ายใน สวพส. โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ในสำนักวิจัยฯ และ สำนักพัฒนาฯ ของ สวพส. ว่า เป็นพื้นที่ที่เป็นตัวแทนความสำเร็จของการพัฒนาในประเด็นต่างๆ ใน 4 ลุ่มน้ำที่สำคัญในภาคเหนือ เป็นพื้นที่ growth pole ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สามารถขยายผลไปในพื้นที่ใกล้เคียง เจ้าหน้าที่ สวพส. ได้ทำงานพัฒนามานานแล้ว บางแห่งตั้งแต่เริ่มตั้ง สวพส. เมื่อปี พ.ศ. 2549 แต่บางแห่งก็มีการทำงานภายหลัง แต่ก็ก็เป็นระยะเวลาพอสมควร และ เมื่อรวมทั้ง 8 แห่งแล้ว มีความหลากหลายในด้านชาติพันธุ์ของชุมชนบนพื้นที่สูง

3.2.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

- 1) โครงการวิจัยนี้เน้นการวิเคราะห์ไปที่โครงการและกิจกรรมเกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรของ สวพส.
- 2) โครงการวิจัยนี้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูงโดยการเปรียบเทียบระหว่างการมีและไม่มีโครงการสวพส. ในมิติ ดังนี้
 - ความมั่นคงด้านอาหาร (food security)

- รายได้ (income)
- ความอยู่ดีมีสุข (well-being)

3) โครงการวิจัยนี้พิจารณาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จต่อการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิต โดยครอบคลุมลักษณะและรูปแบบของทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และการจัดการเชิงสถาบัน นำไปสู่การให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายการพัฒนาพื้นที่ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงของ สวพส. ในระยะต่อไป

3.3 การเก็บข้อมูลและจำนวนตัวอย่าง

3.3.1 การเก็บข้อมูลจากแบบสอบถาม

เนื่องจากคณะผู้วิจัย จะนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลคุณภาพชีวิตระหว่างกลุ่มผู้เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมกิจกรรมทางเกษตรกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงในพื้นที่เดียวกัน จึงจะได้แบ่งประชากรออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

- 1) กลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมทางเกษตรกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง (with group) และ
- 2) กลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมทางเกษตรกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง (without group)

จะมีการเก็บข้อมูลจากผู้รู้ และเกษตรกรที่เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมกิจกรรมทางเกษตรกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง โดยเก็บทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีแบบสอบถามและการประชุมกลุ่มย่อย และข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถาม การกำหนดจำนวนตัวอย่างในการสัมภาษณ์แบบมีแบบสอบถามจะได้คำนึงถึงข้อพิจารณาหลายประการ ประกอบด้วย 1) การเน้นความสำคัญไปที่กลุ่มที่เข้าร่วมฯ โดยให้มีสัดส่วนจำนวนตัวอย่างต่อจำนวนประชากร มากกว่ากลุ่มที่ไม่เข้าร่วมฯ 2) จำนวนตัวอย่างของกลุ่มที่ไม่เข้าร่วมฯ อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับจำนวนตัวอย่างของกลุ่มเข้าร่วมฯ เพื่อการวิเคราะห์เปรียบเทียบ ณ ระดับความเชื่อมั่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 3) งบประมาณและทรัพยากรของโครงการวิจัยฯ

เมื่อพิจารณาดังกล่าวข้างต้น คณะผู้วิจัยได้ใช้ค่าความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง (e) ในระดับ 0.075 ในสมการที่ (1) เพื่อกำหนดกลุ่มตัวอย่างในกลุ่มที่เข้าร่วมฯ ซึ่งจะทำให้สัดส่วนจำนวนตัวอย่างต่อจำนวนประชากรมากกว่าร้อยละ 50 ในทุกพื้นที่ และในบางพื้นที่ มาก

ถึงร้อยละ 80 ส่วนกลุ่มที่ไม่เข้าร่วมฯ ใช้ค่าความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง 0.10 – 0.12 ในสมการ (1) เนื่องจากประชากรมีขนาดใหญ่กว่า สัดส่วนของกลุ่มตัวอย่างต่อประชากรในกลุ่มไม่เข้าร่วมฯ นี้เฉลี่ยร้อยละ 26 (ค่าสูงสุดร้อยละ 70 ในพื้นที่ที่มีประชากรน้อย ต่ำสุดร้อยละ 6 ในพื้นที่ที่มีประชากรมาก)

สูตรการกำหนดตัวอย่างได้ใช้สูตรของ Yamane (1967) ดังนี้

$$n = \frac{N}{1+N(e^2)} \dots\dots\dots (1)$$

เมื่อ n เป็น จำนวนตัวอย่าง N เป็นประชากร และ e เป็นค่าความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง

จำนวนตัวอย่างที่คำนวณได้ 914 ตัวอย่าง ดังแสดงในตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1 จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน) ตามแผนการเก็บข้อมูลจำแนกรายพื้นที่

พื้นที่โครงการ พัฒนาพื้นที่สูง แบบโครงการ หลวง	พื้นที่/ประชากร	ประมาณการ	ประมาณการ	จำนวนตัวอย่าง		
		จำนวนครัวเรือน ที่เข้าร่วมกิจกรรม	จำนวนครัวเรือน ที่ไม่ได้เข้าร่วม กิจกรรม	กลุ่มที่เข้า ร่วม กิจกรรม	กลุ่มที่ไม่เข้า ร่วม กิจกรรม	รวม
1. ปางแดงใน	5 หมู่บ้าน คือ บ้านท่าช้างเหล็ก แม่จระ ปาง แดงใน ห้วยบง ห้วยอีโก้-ผาลาย รวม 380 ครัวเรือน	117	263	71	72	143
2. โหล่งขอด	2 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่สายป่าเมี่ยง และแม่สายนาเลา รวม 99 ครัวเรือน	56	43	43	30	73
3. ห้วยเป้า พื้นที่ศึกษา ห้วยเป้า	9 หมู่บ้าน 3,670 ครัวเรือน เน้นหมู่บ้านเข้มแข็ง 5 คือ บ้านห้วยเป้า ไล่ป่าหาญ แม่ก้อน ปังอวง หุ้งข้าวพวง รวม 1,710 ครัวเรือน	167	1,543	86	86	172
4. ปากล้วย	1 หมู่บ้าน คือบ้านปากล้วย รวม 146 ครัวเรือน	46	97	37	49	86
5. ปางหินฝน พื้นที่ศึกษา ปางหินฝน	6 หมู่บ้าน 742 ครัวเรือน เน้นหมู่บ้านเข้มแข็ง 5 หมู่บ้าน คือ บ้าน ปางหินฝน พุยเหนือ พุยใต้ แม่ตุม และ ดินขาว รวม 561 ครัวเรือน	42	519	34	53	87
6. แม่สลอง พื้นที่ศึกษา แม่สลอง	25 หมู่บ้าน 4,812 ครัวเรือน เน้นหมู่บ้านเข้มแข็ง 4 หมู่บ้านคือ สันติคีรี แม่จันหลวง-แม่เตอ เลาลิบ และอาแบ รวม 855 ครัวเรือน	86	769	58	58	116
7. ชุนสถาน	2 หมู่บ้าน คือบ้านแสนสุขและชุนสถาน รวม 376 ครัวเรือน	56	320	43	50	93
8. แม่สลอง พื้นที่ศึกษา แม่สลอง	19 หมู่บ้าน 5,014 ครัวเรือน เน้นหมู่บ้านเข้มแข็ง 4 หมู่บ้านคือ บ้าน วะโดโกร แม่สลิตหลวง แม่สลิตน้อย แม่ระเมิง สันดอยงาม รวม 1699* ครัวเรือน	120*	1,579*	72	72	144
รวม 8 พื้นที่		690	5,133	444	470	914

* ประมาณการ

คณะผู้วิจัยได้ประชุมกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง สำนวณพื้นที่เบื้องต้น ออกแบบแบบสอบถาม (ภาคผนวกที่ 1) และทดสอบแบบสอบถาม ในช่วงเริ่มโครงการ (เดือนสิงหาคม-เดือนกันยายน 2558) และได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามในพื้นที่ช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคม 2558 และได้ดำเนินการแล้วเสร็จในเดือนธันวาคม 2558

จากจำนวนตัวอย่างที่คำนวณได้ 914 ตัวอย่าง มีการจัดเก็บได้จริง 908 ตัวอย่าง ซึ่งคลาดเคลื่อนไปจากแผนที่กำหนดไว้เล็กน้อย ทั้งนี้มาจากการปรับจำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมฯ ในแต่ละพื้นที่ศึกษา เนื่องจากข้อมูลรายชื่อเกษตรกรที่ใช้ในการคำนวณตัวอย่างไม่สมบูรณ์ บางส่วนซ้ำกัน (มีการนับซ้ำ) และไม่ครบถ้วน และในหนึ่งพื้นที่คือ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง ที่ได้วางแผนไว้ให้ครอบคลุม 4 หมู่บ้าน แต่จากการวางแผนร่วมกับเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่ ได้ตัดสินใจเลือกเพียง 2 หมู่บ้านคือ หมู่บ้านวะโตรโกร ในส่วนของหมู่บ้านที่เข้าร่วมฯ และหมู่บ้านเซกลา ในส่วนของหมู่บ้านที่ไม่เข้าร่วมฯ ทำให้ต้องปรับจำนวนตัวอย่างที่ต้องการเก็บข้อมูล

ในกรณีของพื้นที่ศึกษาที่มีจำนวนตัวอย่างน้อยกว่าแผนที่กำหนดไว้ 2 พื้นที่ ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ แม่สลอง และโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ปางแดงใน เนื่องมาจากเหตุผล (เพิ่มเติม) ดังนี้

กรณีของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ แม่สลอง ตามแผนคำนวณได้ 72 ครั้วเรือน แต่สามารถเก็บได้ 45 ครั้วเรือน อันเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ แม่สลอง ได้ให้คณะผู้วิจัยสำรวจหมู่บ้านเข้าร่วมโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ คือ บ้านวะโตรโกรหมู่บ้านเดียว เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องมานาน แต่เดิมคณะผู้วิจัยได้คำนวณกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้จำนวนครั้วเรือนของหมู่บ้านในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ แม่สลอง ทั้ง 3 โซนการทำงาน (ที่สูง ที่ดอน และที่ราบ) เน้นหมู่บ้านเข้มแข็ง 4 หมู่บ้าน ประเมินการจำนวนผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ที่ 120 ครั้วเรือน โดยใช้ค่าความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง (e) ในระดับ 0.075 ได้จำนวนตัวอย่าง 72 ครั้วเรือน แต่เมื่อเลือกศึกษาเฉพาะหมู่บ้านวะโตรโกรเพียงหมู่บ้านเดียวซึ่งมีครั้วเรือนทั้งหมด 45 ครั้วเรือน คณะผู้วิจัยจึงได้สำรวจข้อมูลในหมู่บ้านนี้ทุกครั้วเรือน (ร้อยละ 100)

ในส่วนของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ปางแดงใน นั้น พบว่า รายชื่อเกษตรกรที่เข้าร่วมซึ่งระบุว่ามี 117 ครั้วเรือน ซึ่งเมื่อคำนวณกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ค่าความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง (e) ในระดับ 0.075 ได้จำนวนตัวอย่าง 72 ครั้วเรือน เมื่อคณะผู้วิจัยดำเนินการสำรวจ

ข้อมูลภาคสนามพบว่ารายชื่อเกษตรกรที่เข้าร่วมฯ ไม่เป็นปัจจุบัน (รายชื่อบางรายไม่ได้เข้าร่วมแล้ว) และมีรายชื่อซ้ำกัน ทำให้คณะผู้วิจัยไม่สามารถหากลุ่มตัวอย่างได้ครบ 72 ครัวเรือน หาได้เพียง 63 ราย ซึ่งแต่ได้พยายามหากลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการเกือบทั้งหมดแล้ว

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงแก้ไขด้วยการจัดเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจากพื้นที่อื่นๆ เพิ่มเติม รวมจำนวนตัวอย่างที่เก็บได้ มีจำนวนทั้งสิ้น 908 ตัวอย่าง (ตารางที่ 3.2) เป็นเกษตรกรเข้าร่วมฯ (แยกเบื้องต้น) 445 ราย (ตามแผนเดิม 444 ราย) และเกษตรกรไม่เข้าร่วมฯ (แยกเบื้องต้น) 463 ราย (ตามแผนเดิม 470 ราย)

การจัดเกษตรกรออกเป็นผู้เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ในขั้นตอนการเก็บข้อมูลนี้ (ตารางที่ 3.2) เป็นการแยกเบื้องต้น โดยจะมีการแบ่งตามหมู่บ้านว่าเป็นโซนผู้เข้าร่วมฯ และโซนผู้ไม่เข้าร่วมฯ หรือ เป็นการสอบถามและเชิญมาให้สัมภาษณ์โดยเจ้าหน้าที่ของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ บางครั้งเมื่อสอบถามละเอียดลงไป เกษตรกรในโซนที่ไม่เข้าร่วมฯ อาจมีการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งแม้ว่าไม่มีรายชื่อว่าเป็นสมาชิกของโครงการฯ ก็ได้

ตารางที่ 3.2 จำนวนตัวอย่างที่ทำการศึกษาจำแนกตามพื้นที่

พื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูง	จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)		รวม
	กลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรม (แยกเบื้องต้น)	กลุ่มที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรม (แยกเบื้องต้น)	
1. ปางแดงใน	63	57	120
2. โหล่งขอด	51	33	84
3. ห้วยเป้า	99	97	176
4. ปากกล้วย	39	51	90
5. ปางหินฝน	44	64	108
6. แม่สลอง	60	60	120
7. ขุนสถาน	44	54	98
8. แม่สลอง	45	47	92
รวม 8 พื้นที่	445	463	908

ข้อมูลในแบบสอบถามมีทั้งสิ้น 15 หมวด เน้นในด้านการผลิตทางเกษตรและคุณภาพชีวิตระดับครัวเรือน ดังนี้

หมวดที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน

หมวดที่ 2 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

หมวดที่ 3 การผลิตเกษตร

หมวดที่ 4 การมีส่วนร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)

หมวดที่ 5 ความมั่นคงทางด้านอาหาร

หมวดที่ 6 ความเสี่ยงด้านรายได้ ผลผลิต ราคาและภัยธรรมชาติ

หมวดที่ 7 การเงิน

หมวดที่ 8 โครงสร้างพื้นฐาน

หมวดที่ 9 ความสัมพันธ์ทางสังคมกับชุมชน

หมวดที่ 10 สุขภาพและสมดุลของชีวิต

หมวดที่ 11 การศึกษาและทักษะ

หมวดที่ 12 การมีส่วนร่วม

หมวดที่ 13 คุณภาพสิ่งแวดล้อม

หมวดที่ 14 ความปลอดภัย

หมวดที่ 15 ความสุข

หมวดที่ 1 2 3 และ 5 เป็นข้อมูลปี พ.ศ. 2557-2558 แต่มีบางเรื่องที่เป็นข้อมูลย้อนหลัง 5 ปี และ 10 ปี เช่น เรื่องการศึกษาสูงสุด ขนาดพื้นที่ทำกิน รายได้ครัวเรือน หมวดที่ 6-15 มีการถามข้อมูลปีปัจจุบัน ย้อนหลัง 5 ปี และ 10 ปี โดยข้อมูลคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ มีการถามจากชุดคำถามที่เกี่ยวข้อง บางตัวแปรก็เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ บางตัวแปรก็เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ จากนั้นนำมาจัดระดับ มี 6 ระดับ คือ 0 หมายความว่า ไม่มีหรือไม่พอใจเลย ถึง 5 หมายความว่า มีมากที่สุดหรือพอใจมากที่สุด เป็นข้อมูลในปัจจุบัน จากนั้นได้สอบถามว่า เมื่อ 5 ปีที่แล้ว (และ/หรือ 10 ปีที่แล้ว) มีน้อยกว่านี้ หรือ เท่านี้ หรือ มากกว่านี้ เมื่อได้คำตอบ น้อยกว่านี้หรือมากกว่านี้ จึงสอบถามระดับความเข้มข้นของคำตอบต่อไป คือ น้อย (มาก) กว่าเล็กน้อย หรือ น้อย (มาก) กว่ามาก เช่นนี้ จึงสามารถได้ข้อมูลทั้งในปัจจุบันและในอดีตของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด

ส่วนหมวดที่ 4 การเข้าร่วมงานกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง นั้นเป็นการสอบถามข้อมูลรายปี ย้อนหลัง 10 ปี แบ่งออกเป็น การได้เข้าไปอบรม การได้รับความช่วยเหลือปัจจัยการผลิต การได้รับการติดตามและให้คำแนะนำ การได้รับความช่วยเหลือด้านการจัดการตลาด และการได้รับการช่วยเหลือการขนส่งการผลิต

ในการสอบถามข้อมูลจากแบบสอบถามในกรณีที่เกษตรกรไม่สามารถสื่อสารด้วยภาษาไทยได้/หรือสื่อสารได้เพียงเล็กน้อย จะมีการใช้ล่ามในพื้นที่ช่วยแปล ในหลายครั้งมีการสัมภาษณ์ในช่วงเวลาที่เกษตรกรสะดวก ซึ่งอาจเป็นช่วงเย็น หรือ ช่วงหัวค่ำ ภาพที่ 3.2-3.3 แสดงกิจกรรมการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามของโครงการฯ

ภาพที่ 3.2 การเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามช่วงกลางวัน

ภาพที่ 3.3 การเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม ช่วงกลางคืน

3.3.2 การประชุมกลุ่มย่อยกับเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ สวพส.

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการประชุมกลุ่มย่อยกับเกษตรกร (focus group) และเจ้าหน้าที่ของ สวพส. ระหว่างเดือน ธันวาคม 2558-พฤษภาคม 2559 วัตถุประสงค์ของการประชุมกลุ่มย่อยกับเกษตรกรเพื่อหาข้อมูลภาพรวมของพื้นที่ ประวัติของการตั้งรกรากทำกินในพื้นที่ หน่วยงานที่ทำงานพัฒนาในพื้นที่ หารูปแบบการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ เหตุผลของการเข้าร่วม/ไม่เข้าร่วมกับโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ปัญหา อุปสรรค ความคิดเห็น หรือข้อเสนอแนะ ที่เกษตรกรในพื้นที่ที่อาจมีและเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ ในขณะเดียวกัน คณะผู้วิจัยได้หาข้อมูลการทำงานในพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ด้วย ซึ่งจะทำให้เข้าใจสภาพการทำงาน ปัญหา อุปสรรค (ถ้ามี) ของแต่ละพื้นที่ที่อาจแตกต่างกัน

การจัดประชุมกลุ่มย่อย (focus group) มีการระดมความคิดเห็นของกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมฯ กลุ่มเกษตรกรที่ไม่เข้าร่วมฯ และกลุ่มเจ้าหน้าที่ รวมทั้งหมด 6 กระบวนการ ดังแสดงในตารางที่ 3.3

ตารางที่ 3.3 กระบวนการทำงานพูดคุยเจาะลึก

กระบวนการ	หัวข้อ	กลุ่มพูดคุย	วิธีการ
กระบวนการที่ 1	เหตุการณ์สำคัญในหมู่บ้าน	เกษตรกรเข้าร่วม และ ไม่เข้าร่วมโครงการฯ	Timeline
กระบวนการที่ 2	ปฏิทินฤดูกาล	เกษตรกรเข้าร่วมและ ไม่เข้าร่วมโครงการฯ	Seasonal calendar
กระบวนการที่ 3	บทบาทของหน่วยงานพัฒนาในท้องถิ่น	เกษตรกรเข้าร่วม และ ไม่เข้าร่วมโครงการฯ	Venn Diagram และ ranking
กระบวนการที่ 4	ผลกระทบของงานพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงต่อชาวบ้าน	เกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ	timeline และ ranking
กระบวนการที่ 5	ความมั่นคงทางอาหาร	เกษตรกรเข้าร่วม และ ไม่เข้าร่วมโครงการฯ	discussions
กระบวนการที่ 6	กระบวนการทำงาน	เจ้าหน้าที่ สวพส.	ranking

ภาพที่ 3.4 ก-ง แสดงกระบวนการพูดคุยแบบกลุ่มในพื้นที่ศึกษา

ก.

ข.

ภาพที่ 3.4 กระบวนการพูดคุยแบบกลุ่ม (Focus group) ในพื้นที่ศึกษา

ค.

ง.

ภาพที่ 3.4 กระบวนการพูดคุยแบบกลุ่ม (Focus group) ในพื้นที่ศึกษา

3.4 วิธีวิเคราะห์

3.4.1 การจัดทำตัวชี้วัด

คณะผู้วิจัยได้เลือกองค์ประกอบและตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต ซึ่งครอบคลุมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพอนามัย แต่มุ่งเน้นตัวชี้วัดต่างๆ ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเก็บข้อมูลจากทั้งกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมกิจกรรมทางเกษตรของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง และได้สอบถามข้อมูลในปี พ.ศ. 2558 (ในกรณีการปลูกพืชเป็นช่วงฤดูปลูกปี 2557-2558) รวมถึงข้อมูลแนวโน้มย้อนหลัง 5 - 10 ปี เพื่อเป็นตัวเปรียบเทียบกับปัจจุบัน

จากกรอบของการวิเคราะห์ SLF ดังได้อธิบายแล้วข้างต้นในกรอบการศึกษาภาพที่ 2.1 และ 3.1 คณะผู้วิจัยได้ให้การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ดัชนี ครอบคลุมทั้งมิติด้านวัตถุประสงค์ (objective) และอัตวิสัย (subjective) โดยศึกษาเพื่อหาสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ เหล่านี้ จากการทำงานของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ในช่วงที่ผ่านมา และทุนการดำรงชีพด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนที่เกี่ยวข้อง

ตัวแปรที่ต้องหาระดับเชิงปริมาณเพื่อทำตัวชี้วัด หรือดัชนี แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ทุนการดำรงชีพ (Livelihood assets) ประกอบด้วยทุน 5 ด้าน

ได้แก่

- ทุนทางทรัพยากรมนุษย์
- ทุนทางสังคม

- ทุนทางการเงิน
- ทุนทางกายภาพ
- ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มที่ 2 ความเสี่ยงและความแปรปรวน ประกอบด้วย

- ความเสี่ยงด้านผลผลิต
- ความเสี่ยงด้านราคา
- ความเสี่ยงด้านการตลาด
- ความเสี่ยงด้านภัยธรรมชาติ (น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคแมลง)
- ความเสี่ยงด้านการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร

กลุ่มที่ 3 คุณภาพชีวิต ประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ด้าน คือ

- สถานะด้านสุขภาพ
- ความสมดุลของการทำงานและการใช้ชีวิตด้านอื่น
- การศึกษาและทักษะ
- ความสัมพันธ์ทางสังคม
- การมีส่วนร่วมและการปกครอง
- คุณภาพสิ่งแวดล้อม
- ความปลอดภัยส่วนบุคคล
- ความอยู่ดีมีสุขเชิงอัตวิสัย

กลุ่มที่ 4 สภาพความเป็นอยู่ประกอบด้วย

- รายได้
- การจ้างงาน
- ความมั่นคงทางอาหาร

รายละเอียดเพิ่มเติมในแต่ละตัวแปรแสดงดังตารางที่ 3.4

ตารางที่ 3.4 รายละเอียดของตัวแปรด้านต่างๆ

ตัวแปร	ตัวแปรย่อย
กลุ่มที่ 1 ทุนการดำรงชีพ	
1. ทุนทางการเงิน	- เงินออม - รายได้ที่มีคนส่งมาให้ - เงินกู้
2. ทุนมนุษย์	- การศึกษาสูงสุดของคนในครัวเรือน
3. ทุนทางกายภาพ	- ที่ดินใช้ประโยชน์ทางการเกษตร (ที่นา ที่ไร่) - ที่ดินที่อยู่อาศัย - ทรัพย์สิน (ประเมินราคาบ้าน รถ) - การคมนาคม (สภาพถนน ความห่างไกล) - สาธารณูปโภค (ประปา ไฟฟ้า สัญญาณโทรศัพท์ ดาวเทียม)
4. ทุนทางทรัพยากร	- ความอุดมสมบูรณ์ของดิน - ความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ - ความลาดชันของที่ดิน - ความหลากหลายทางชีวภาพ - ความมีป่าและป่าชุมชน - การใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสม
5. ทุนทางสังคม	- เวลาที่ใช้ในกิจกรรมของชุมชน (ชม. ต่อสัปดาห์) - ความพอใจในชุมชน - คุณภาพชีวิตชีวิตของเพื่อนบ้าน - การเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆในชุมชน
กลุ่มที่ 2 ความเสี่ยง	
1. ความเสี่ยงด้านผลผลิต	- ปัญหาความแปรปรวนไม่แน่นอนด้านผลผลิตทางการเกษตร
2. ความเสี่ยงด้านราคา	- ปัญหาความแปรปรวนไม่แน่นอนด้านราคาผลผลิตทางการเกษตร
3. ความเสี่ยงด้านการตลาด	- ปัญหาความแปรปรวนในด้านการขายผลผลิต
4. ความเสี่ยงด้านภัยธรรมชาติ	- ปัญหาจากภาวะแล้ง - ปัญหาจากน้ำท่วม - ปัญหาโรคแมลงระบาด - ปัญหาการขาดแคลนน้ำ (ปริมาณ) และคุณภาพน้ำที่ใช้ในการเกษตร
กลุ่ม 3 ตัวแปรคุณภาพชีวิต	
1. สภาวะด้านสุขภาพ	- ความเครียด - ความพอใจในสุขภาพของคนในครอบครัว - ความเจ็บป่วยระยะยาว เรื้อรัง อย่างน้อย 6 เดือน - ความเจ็บป่วยที่มีผลต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

ตารางที่ 3.4 รายละเอียดของตัวแปรด้านต่างๆ

ตัวแปร	ตัวแปรย่อย
2. ความสมดุลในการทำงาน	- การทำงานเกิน 50 ชม ต่อสัปดาห์เฉลี่ยต่อคน
3. การศึกษาและทักษะ	- ความคาดหวังเกี่ยวกับการศึกษาของบุตร - การได้รับความรู้ในการประกอบอาชีพ - การติดตามข่าวสารของคนในครัวเรือนเพื่อพัฒนาอาชีพ - ทักษะในการดูแลบุตร
4. ความสัมพันธ์ทางสังคม	- ชุมชนเข้มแข็ง - ความรู้สึกโดดเดี่ยว
5. การมีส่วนร่วมและการปกครอง	- การมีส่วนร่วมในการบริหารชุมชน - การไปเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมให้ความคิดเห็นในการประชุม - การมีส่วนร่วมในการสร้างกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน - ความพอใจในความโปร่งใสในการบริหารงานในหมู่บ้าน
6. คุณภาพสิ่งแวดล้อม	- ความพอใจในสาธารณูปโภคในหมู่บ้าน - ความพอใจในสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน - ที่พักอาศัย - สุขลักษณะ - ความเป็นอยู่โดยรวม
7. ความปลอดภัยส่วนบุคคล	- ความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต
8. ความอยู่ดีมีสุขเชิงอัตวิสัย	- ความพอใจในชีวิตโดยรวม - ความสุขในชีวิตโดยรวม - การเห็นคุณค่าของตนเอง
กลุ่มที่ 4 สภาพความเป็นอยู่	
1. รายได้	- รายได้รวม (ผลรวมของรายได้ทุกแหล่ง) - รายได้ที่เป็นตัวเงินภาคเกษตร - รายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน - รายได้นอกฟาร์ม
2. การจ้างงาน	- จำนวนชั่วโมงการทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อสัปดาห์ในครัวเรือน
3. ความมั่นคงทางอาหาร	- รายจ่ายที่เป็นตัวเงินที่เป็นค่าอาหาร - การบริโภคข้าวและอาหารที่ผลิตเอง/หาได้

คณะผู้วิจัยจะมีการทำกราฟไทม์แมมมในแต่ละตัวชี้วัดในกลุ่ม 1, 3, 4 เปรียบเทียบปัจจุบันกับเมื่อ 5 ปีที่แล้ว และ 10 ปีที่แล้ว เพื่อดูความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลา

ส่วนในกลุ่ม 2 ด้านความเสี่ยงเกี่ยวกับผลผลิต ราคา ตลาด และภัยธรรมชาตินั้นเป็นบริบทอยู่นอกเหนือการควบคุมของชุมชนแต่ก็มีความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน คณะผู้วิจัยจะได้ให้ข้อมูลไว้ในบทที่ 7

3.4.2 การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูง

ตามกรอบแนวคิดของ OECD (2011b) ที่นำเสนอไว้ในภาพที่ 3.1 นั้น โครงการศึกษาวิจัยนี้ได้วัดผลลัพธ์ในการดำรงชีพ (livelihood outcomes) ซึ่งประกอบด้วยรายได้ ความอยู่ดีมีสุข และความมั่นคงทางอาหาร แล้วนำไปเชื่อมโยงกับปัจจัยด้านทุนการดำรงชีพ (livelihood assets) ซึ่งประกอบด้วย ทุนทางทรัพยากรมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพ และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงปัจจัยด้านแหล่งที่ตั้งของพื้นที่ในโครงการพัฒนาฯ ลักษณะการเข้าร่วมโครงการฯ ของเกษตรกร ลักษณะทั่วไปของครัวเรือน และลักษณะการให้ความช่วยเหลือของโครงการฯ เพื่อวิเคราะห์ว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ฟังก์ชันที่ใช้ในการวิเคราะห์ปัจจัยต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูงมีรูปแบบดังนี้

$$LC_i = f(LA_1, LA_2, LA_3, LA_4, LA_5, V_i, Part_i, HHchar_i, HRDIcont_i) \dots\dots\dots (1)$$

เมื่อ LC คือ ผลลัพธ์การดำรงชีพ (livelihood outcomes) ประกอบด้วย

LC_1 คือ รายได้ครัวเรือน (household income) ซึ่งจะพิจารณารายได้ของครัวเรือน
ณ ปัจจุบัน

LC_2 คือ ความอยู่ดีมีสุข (well-being) ซึ่งจะพิจารณาระดับความอยู่ดีมีสุข ณ ปี
ปัจจุบัน

LC_3 คือ ความมั่นคงทางอาหาร (food security) ซึ่งจะพิจารณาทั้งระดับความมั่นคง
ทางอาหาร ณ ปัจจุบัน

LA คือ ทุนการดำรงชีพ (livelihood assets) ประกอบด้วย

LA_1 คือ ทุนทางทรัพยากรมนุษย์ (human capital)

LA_2 คือ ทุนทางสังคม (social capital)

LA_3 คือ ทุนทางการเงิน (financial capital)

LA_4 คือ ทุนทางกายภาพ (physical capital)

LA_5 คือทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural capital)

V_i คือ ตัวแปร dummy ของแหล่งที่ตั้งของพื้นที่ในโครงการฯ (village characteristics)

$Part_i$ คือ ตัวแปร dummy ของการเข้าร่วมโครงการฯ (Participation)

$HHchar_i$ คือ ลักษณะทั่วไปของครัวเรือน (Household characteristics)

$HRDIcont_i$ คือ ความช่วยเหลือที่โครงการฯ ให้แก่ครัวเรือนในพื้นที่ (HRDI contributions)

r คือ ด้านของการดำรงชีพ ด้านที่ 1,...,3

i คือ ตัวอย่างเกษตรกร รายที่ 1, ...,n

ในการวิเคราะห์โมเดลปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตดังกล่าวข้างต้นนี้ คณะวิจัยจะใช้วิธีวิเคราะห์ multiple regression และ logistic regression โดยพิจารณาตามความเหมาะสมกับลักษณะของตัวแปรตาม ซึ่งก็คือตัวแปรผลลัพธ์การดำรงชีพที่ใช้ในแต่ละโมเดล

3.4.3 การหาองค์ประกอบด้านสถาบัน และการจัดการองค์กร

คณะผู้วิจัยจะได้หาข้อมูลบริบทของชุมชน โดยครอบคลุมเรื่องความเสี่ยงด้านเศรษฐกิจ มีเรื่อง ราคา การขายผลผลิต และการร่วมงานกับ สวพส. ซึ่งจะได้เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อหาความสำคัญของการทำงานของ สวพส. และองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปเป็นข้อเสนอแนะทางนโยบายแก่ สวพส. ต่อไป

3.5 สถานที่ดำเนินการวิจัย

ดังที่ได้กล่าวแล้ว พื้นที่ศึกษาของโครงการวิจัยนี้ คือ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงในลุ่มน้ำปิง กก-โขง น่าน และสาละวิน จำนวน 8 แห่ง ครอบคลุม 4 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน ซึ่งประกอบด้วย **ลุ่มน้ำปิง** ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางแดงใน และ ห้วยเป้า อ. เชียงดาว โหล่งขุด อ. พร้าว ปากกล้วย อ. จอมทอง และ ปางหินฝน อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่ **ลุ่มน้ำกก-โขง** ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง อ. แม่ฟ้าหลวง จ. เชียงราย **ลุ่มน้ำน่าน** ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงขุนสถาน อ. นาน้อย จ. น่าน และ **ลุ่มน้ำสาละวิน** ได้แก่ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง อ. ท่าสองยาง จ. ตาก